# મરણ પાછળ રડનારને સંબોધન.

## મી. સી. ડબલ્યુ લેડબીટરના.

( To Those Who Mourn એ નામના )

વ્યાખ્યાનનો અનુવાદ.

અનુવાદ કર્તા તથા પ્રકાશક,

મણિલાલ નથુભાઇ દોશી. બી. એ.

અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી.     પ્રત ૨૫૦.

ઈ. સ. ૧૯૧૦.

અમદાવાદ.

ધી 'સત્યવિજય' પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં—શા. સાકરચંદ હરીલાલે છાપ્યું.

કિંમત. દોઢ આનો.

# ગુ પાછળ રડનારને સંબોધન.

મી. સી. ડબલ્યુ લેડબીટરના,

( To those who mourn એ નામના )

વ્યાખ્યાનનો અનુવાદ.

અનુવાદ કર્તા તથા પ્રકાશક,

**મણિલાલ નથુભાઇ દોશી. બી. એ.**

અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી. પ્રત. ૨૫૦.

ઈ. સ. ૧૯૧૮.

અમદાવાદ

'સત્યવિજય' પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં—શા. સાંકળચંદ હરીલાલે છાપ્યું.

કિંમત. દોઢ આનો.

# મરણ પાછળ રડનારને સંબોધન.

પ્રિયભાઈ! જેને તમે ખરા પ્રેમથી ચ્હાતા હતા અને જેમાં કદાચ તમારૂં આખું જગત સમાઈ ગયું હતું એવો એક તમારો સ્વજન મરણ પામ્યો છે અને તેથી જગત તમને શૂન્ય લાગે છે. હવે જીંદગી જીવવા યોગ્ય રહી નથી એમ તમને લાગે છે. તમને લાગે છે કે હવે આનંદ હમેશને માટે ચાલ્યો ગયો, અને જીવવું એ બાકી રહેલા દહાડા જેમ તેમ દુઃખમાં પુરા કરવા જેવુંજ તમને જણાય છે. તમારા તે પ્રિયજનના હાથનો તમને સ્પર્શ થાય અથવા તો તેનો બંધ પડેલો અવાજ ફરીથી તમારી સાથે બોલે, એ આતુરતા સિવાય બીજું કાંઈ તમને ગમતું નથી. તમે તમારી જાતનો અને જે અસહ્ય નુકશાન તમારે માથે આવી પડ્યું છે તેનોજ વિચાર કર્યા કરો છો. વળી તમારા પ્રિય સ્વજનની શી સ્થિતિ થઇ હશે, એ સંબંધીના જ્ઞાનની અનિશ્ચિતતાને લીધે તમારી આ દુઃખમય સ્થિતિમાં ઓર ઉમેરો થાય છે. તમારા સ્વજનની સારીજ સ્થિતિ થઈ હશે એમ તમે અંતઃકરણથી આશા રાખો છો, પણ જ્યારે તમે ઉંચે જુઓ છો, ત્યારે તમને સઘળું શૂન્ય જણાય છે. તમે બુમો પાડો છો, પણ કાંઇ જવાબ મળતો નથી. આ રીતે નિરાશા અને શંકા તમને ચારે બાજુએથી ઘેરી લે છે; અને તમારી આસપાસ એક એવું વાદળ વસે છે કે જેને લીધે તમારી અંદર નિરંતર પ્રકાશતો સૂર્ય પણ તમે જોઈ શકતા નથી.

તમારી આ લાગણી તદ્દન સ્વાભાવિક છે. હું બરાબર રીતે તે સમજું છું અને તમારા જેવા દુઃખમાં પડેલા સઘળા મનુષ્યો તરફ મારૂં અંતઃકરણ દિલસોજી ધરાવે છે. પણ કેવળ દિલસોજી બતાવીને બેસી રહેવા કરતાં કાંઇક વધારે હું કરી શકીશ એમ મને આશા છે. હું તમને મદદ અને દુઃખમાં આરામ આપવાની આશા રાખું છું. તમારા જેવીજ દુઃખમય સ્થિતિમાં પડેલા હજારોને આવી મદદ અને આરામ મળેલાં છે, તો તે તમને પણ કેમ ન મળી શકે ? કદાચ તમે પૂછશો કે 'મને કેવી રીતે આરામ મળી શકે અથવા હું કેવી રીતે આશા રાખી શકું ?'

આ દુઃખમાંથી મુક્ત થઇ આરામ મેળવવાની આશા તમે રાખી શકો, કારણ કે તમારૂં દુઃખ **ગેરસમજથી** ઉદ્દભવેલું છે. જે **ખરેખર બન્યું નથી** તેવા કાંઇકને વાસ્તે તમે દુઃખી થાઓ છો. જ્યારે **ખરી વાતો** તમારા જાણવામાં આવશે ત્યારે તમે દિલગીર થતા અટકી જશો. તમે જવાબ આપશો કે " મને થયેલું નુકશાન એ ખરી વાત છે. તમે મારા મરી ગયેલા સ્વજનને પાછું ન આપો ત્યાં સુધી તમે મને મદદ કેવી રીતે કરી શકશો ? "

હું તમારી લાગણી પુરેપુરી રીતે સમજું છુ, થોડીવાર સબુર કરો અને હું જે ત્રણ સિદ્ધાંતો તમારી આગળ રજુ કરૂંછું તેનું રહસ્ય સમજવાને પ્રયત્ન કરો. પ્રથમ તે ત્રણ સિદ્ધાંતોની રૂપરેખા દર્શાવીશ અને પછી ખાત્રી થાય તેવા વિસ્તારસહિત તે સમજાવીશ.

૧. તમારૂં નુકશાન **તમારા** દૃષ્ટિબિન્દુથી ખુલ્લું છે, પણ હું તમને **બીજું** એક દૃષ્ટિ બિન્દુ જણાવવા માગુંછું. કુદરતના કાયદાના અજ્ઞાનને લીધે ઉત્પન્ન થયેલા **ભ્રમનું** પરિણામ તમારૂં દુઃખ છે. કેટલાંક સાદાં સત્યો સમજાવીને તે જ્ઞાનના માર્ગે તરફ તમને

દોરવા હું પ્રયત્ન કરીશ. ( આ સત્યોનો વિશેષ અભ્યાસ તમે ફુરસદે કરી શકશો. )

૩. તમારા મરણ પામેલા પ્રિય સ્વજનની સ્થિતિ વિષે બેચેન અથવા અચોક્સ થવાની જરૂર નથી, કારણ કે મરણ પછીની સ્થિતિ હવે ગુપ્ત નથી. મરણ પછીની દુનિયામાં પણ આપણા જેવાજ કુદરતી કાયદાઓ છે, અને સાયન્સની પદ્ધતિથી ( ચોકસાઇથી ) તેની શોધ ખોળ અને તપાસ કરવામાં આવી છે.

૩. તમારે દિલગીર ન થવું જોઇએ, કારણ કે **તમારી દિલગીરી તમારા સ્વજનને નુકશાન કરે છે.** જો આ બાબતનું સત્ય તમારી અંદરની આંખો ભાળે તો તમે વધારે વાર દિલગીર થશો નહિ.

તમને કદાચ લાગશે કે, આ તો કેવળ સિદ્ધાંતરૂપ વચનો છે. પણ હું તમને પુછું છું કે તમારી હાલની માન્યતા ગમે તે હોય તો પણ તે તમે શા કારણથી ધરાવો છો ? તમે અમુક માન્યતા ધરાવો છો, એનું કારણ એજ છે કે અમુક ધર્મ તે શિખવે છે, અથવા કોઇ પવિત્ર ગ્રન્થમાં લખાયેલા કોઇ વચનો ઉપર તે માન્યતા આધાર રાખે છે, અથવા તો તમારી આસપાસના મનુષ્યોની સામાન્ય માન્યતા એવી છે, અથવા તો તમારા વખતમાં ઘણા લોકોએ સ્વીકારેલો તે મત છે. પણ જો આગળથી બાંધી લીધેલા વિચારો તમે ઘડીભરને માટે દૂર રાખશો તો તમને જણાશે કે આ તમારો અભિપ્રાય પણ અમુક સિદ્ધાંતો પર આધાર રાખે છે; કારણ કે ધર્મો જુદા જુદા મત શિખવે છે અને પવિત્ર પુસ્તકોના શબ્દોના જુદા અર્થ કરી શકાય અને કરવામાં આવ્યા પણ છે. હાલના સમયમાં

સામાન્ય રીતે મનાતો મત અમુક ચોકસ જ્ઞાન ઉપર રચાયેલો નથી, તે ફક્ત સાંભળેલી વાતરૂપ છે. જે બાબતો આપણને બહુજ અસર કરે છે તે એવી ઉપયોગી બાબતો છે કે તેબાબતોને કેવળ સંભવિત અથવા અનિશ્ચિત માન્યતા પર રાખવી જોઇતી નથી. તે બાબતની ચોકસ શાસ્ત્રીય તપાસ થવી જોઇએ અને તે બાબતની બરાબર નોંધ પણ થઈ છે. અને આ તપાસ અને નોંધનું પરિણામ હું તમારા સંમુખ મૂકવા માગું છું. અંધશ્રદ્ધા રાખવાનું હું કહેતો નથી, જેને હું ખરીવાતો માનું છું, તેજ હું તમને જણાવું છું અને તે બાબતેની તપાસ કરવાને હું તમને આમંત્રણ કરૂં છું.

ચાલો ત્યારે આપણે આ ત્રણ સિદ્ધાંતોને એક પછી એક તપાસીએ.

આ વિષય તમને બરાબર સમજાય તે માટે મનુષ્યના બંધારણ સંબંધમાં જેમણે ખાસ અભ્યાસ કર્યો નથી તેઓ જે જાણે છે તે કરતાં થોડુંક વધારે મારે તમને કહેવું જોઇએ. તમે અચોકસરૂપે કહેલું સાંભળ્યું હશે કે મનુષ્યમાં કાંઇક અમરતત્ત્વ—આત્મા છે કે જે શરીરના મરણ પછી પણ ટકી રહે છે. તે અચોકસપણાનો ત્યાગ કરવાને જણાવું છું અને ઉપર કહેલી બાબત, ખરી હોય તોપણ ખરી વાતને અપૂર્ણ સ્વરૂપમાં કહેલી છે, એમ સમજવાનું હું કહું છું. ‘ હું આશા રાખું છું કે મારે આત્મા છે ’ એવું કહેતા નહિ. પણ ‘ હું જાણું છું કે હું આત્મા છું ’ એમ કહેજો. કારણ કે તેજ ખરૂં સત્ય છે. મનુષ્ય અથવા ‘ દેહી ’ એક આત્મા છે અને તેને શરીર છે. શરીર તે મનુષ્ય નથી, તે તો મનુષ્યનું વસ્ત્ર છે. જેને તમે મરણ કહો છો, તે ફાટી ગયેલા ડગલાનો ત્યાગ કરવા રૂપ છે. અને જેમ

વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવાથી તમારો નાશ થતો નથી, તેમ મરણથી મનુષ્યનો અંત આવતો નથી. માટે ખરી રીતે તમારા મિત્રને તમે ખોયો નથી. પણ જે ડગલામાં તેને તમે હમેશ જોતા હતા, તે ડગલાનું દર્શન તમે ખોયું છે. તે ડગલો અદૃશ્ય થયો પણ તે ડગલો પહેરનાર દેહી નાશ પામ્યો નથી. ખરેખર તમે તો તે મનુષ્યના ડગલાના મિત્ર ન હતા, પણ તેના પોતાના મિત્ર કે પ્રશંસક હતા.

તમે તમારા બાહ્યબંધની સ્થિતિ સમજી શકો તે પહેલાં તમારી પોતાની સ્થિતિ સમજવી જોઇએ. પ્રથમ આ નિશ્ચિતવાત—સિદ્ધાંત સમજવાને પ્રયત્ન કરો કે, તમે અમર વ્યકિત છો, અને તમે અમર છો તેનું કારણ એજ છે કે તમે સ્વરૂપે દિવ્ય છો. ઇશ્વરી અગ્નિના સ્ફુલ્લિંગ તમે છો. જેને તમે શરીર કહો છો, તે તમે ધારણ કર્યું તે પહેલાં પણ ઘણા યુગોથી જીવતા હતા અને તે શરીર ધુળભેગું ભળીજશે ત્યાર પછી પણ યુગોના યુગો સુધી જીવતા રહેશો.

" ઇશ્વરે મનુષ્યને પોતાના અમરત્વની મૂર્તિરૂપ બનાવ્યો. " આ કેવળ કલ્પના નથી, પણ એક શાસ્ત્રીય ( સાયન્ટિફિક ) ચોક્સ બાબત છે, અને જો તમે વાંચવાને તસ્દી લેશો તો તે બાબતના સાહિત્ય ઉપરથી તમને જણાશે કે તે પુરવાર થઇ શકે તેમ છે. જેને તમે તમારી જીંદગીરૂપે માનો છો તે તમારા આત્માની જીંદગીમાં એક દિવસરૂપ છે, અને તમારા સ્વજનની બાબતમાં પણ તેમજ છે. તેટલા માટે તે મરણ પામ્યો નથી, ફક્ત તેણે પોતાના શરીરનો ત્યાગ કર્યો છે, આ ઉપરથી તમારે એમ ન માનવું કે હવે તે ફક્ત શરીર વગરના પ્રાણરૂપ હશે, અગર તે પ્રથમ હતો તેના કરતાં કોઇપણ રીતે તે પોતે ઓછો થઇ ગયો હશે.

સેંટપોલ નામના સાધુએ ઘણાત્રખત પૂર્વે કહ્યું હતું કે—" એક કુદરતી શરીર છે અને બીજું આધ્યાત્મિક શરીર છે. " લોકો આ શરીરોને એક પછી એક અનુક્રમે આવનારા માને છે અને તેથી ઉપરના શબ્દોનો અર્થ ઉલટી રીતે સમજે છે; હાલ પણ આપણા-માંના દરેકને બન્ને શરીર છે એમ લોકો સમજતા નથી. તમે કે જે આ વાંચો છો તેમને પણ એક કુદરતી અથવા સ્થૂલ શરીર છે [જે તમે જુઓ છો ) અને બીજું જેને સેંટપોલ આધ્યાત્મિક શરીર કહે છે અને જેને તમે જોઇ શકતા નથી તે છે. અને જ્યારે તમે સ્થૂલ શરીરને છોડી દોછો ત્યારે પણ તમારી પાસે સૂક્ષ્મ શરીર તો કાયમ હોયછેજ. તમે ' આધ્યાત્મિક શરીર ' પહેરેલું હોય છે. જો સ્થૂલ શરીરને આપણે ' ઓવરકોટ ' ની ઉપમા આપીએ તો ' આધ્યાત્મિક શરીર'ને ઘરમાં પહેરવાના સામાન્ય કોટની ઉપમા આપીએ, કે જે તે ઓવરકોટની **નીચે** પહેરવામાં આવે છે.

જો આ વિચાર આટલાથી તમને ખુલ્લી રીતે સમજાયો હોય તો આપણે હવે એક પગથિયું આગળ વધીએ. આ સ્થૂલ શરીરરૂપી ઓવરકોટને ફક્ત મરણ વખતેજ તમે ઉતારી મૂકતા નથી. દર રાત્રિએ જ્યારે તમે સૂઇ જાઓ છો, ત્યારે આ સ્થૂલ શરીરમાંથી બ્હાર નીકળી જાઓ છો, અને તમે ' આધ્યાત્મિક ' શરીર સાથે જગતમાં ભટકો છો. આ સ્થૂલ જગતને જો કે તે આધ્યાત્મિક જગત અદૃશ્ય જણાય તોપણ જે મિત્રો પોતાના આધ્યાત્મિક શરીરનો ઉપયોગ કરતા હોય છે તેમને તો તે સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે, કારણ કે દરેક પોતપોતાની ભૂમિકા ( Plane ) ની વસ્તુઓને જોઇ શકે છે. તમારું સ્થૂળ શરીર કેવળ સ્થૂળ શરીરોને જોઇ શકે છે, અને તમારું

આધ્યાત્મિક શરીર આધ્યાત્મિક શરીરોને જોઇ શકે છે. જ્યારે તમે ઓવરકોટ ફરીથી પહેરો છો, એટલે કે તમે સ્થૂળ શરીરમાં પાછા આવો છો અને જાગૃત થાઓ છો ત્યારે કેટલીકવાર એમ બને છે કે તમને, તમે જ્યારે બીજા શરીરમાં હતા ત્યારે જે જોયું હતું તેનો કાંઇક—જો કે ઘણુજ અપૂર્ણ સ્વરૂપમાં—ખ્યાલ રહી જવા પામ્યો હોય છે, અને તમે તેને આબેહુબ સ્વપ્ન તરીકે જણાવો છો. ઉંઘ એ થોડા વખતનું મરણ છે, એમ હવે કહી શકાય.

મરણ અને ઉંઘમાં ભેદ ફક્ત એટલોજ હોય છે કે ઉંઘમા તમે કોટનો એટલો બધો ત્યાગ કરતા નથી કે ફરીથી તમે તે પહેરી શકો નહિ. આ ઉપરથી તમને સમજાશે કે જ્યારે તમે ઉંઘી જાઓ છો, ત્યારે જે સ્થિતિમાં તમારો પ્રિયસ્વજન ગયો છે, તેજ સ્થિતિમાં તમે જાઓછો, હવે તે સ્થિતિ કેવી છે તેનો આપણે વિચાર કરીએ.

મરણ પછીની સ્થિતિના સંબંધમાં ઘણાક મતો ચાલે છે—તેમાંના ઘણાખરા તો પ્રાચીન ધર્મ પુસ્તકોના સમજણ વગરના અર્થપર આધાર રાખે છે. એક વખત અનંતકાળ સુધીની સજાનો ભયંકર સિદ્ધાંત આખા યુરોપમાં માન્ય ગણાતો હતો, જો કે હાલ તો ત્યાંના ફક્ત તદ્દન અજ્ઞાની લોકોનેજ તેમાં શ્રદ્ધા છે. ક્રાઇસ્ટના કેટલાક શબ્દોનું ઉંધું ભાષાંતર કરવાથી તે મત હયાતીમાં આવ્યો હતો અને અજ્ઞાન જનસમાજ પાસે ભયથી સારાં કામ કરાવવાના સાધન તરીકે મધ્યકાળના પાદરીઓ તે મતનો ઉપયોગ કરતા હતા. જેમ જેમ જગત સુધારામાં આગળ વધતું ગયું તેમ તેમ લોકોને જણાવા લાગ્યું કે આવો મત પવિત્રતાનો ઉચ્છેદ કરનારો છે એટલુંજ નહિ પણ હાસ્યપાત્ર છે. ત્યાંના હાલના ધર્મગુરુઓ તેને સ્થાને

પહેલાં કરતાં કાંઇક વધારે ડહાપણુ ભરેલી માન્યતા શીખવે છે; પણુ હજુ તેઓનું કથન ઘણુંખરૂં તદ્દન અચોક્સ છે અને સત્યને સાદા રૂપમાં તેઓ દર્શાવી શકતા નથી. ઇશ્વર ઘાતકી અને ક્રોધી છે, જે પોતાના લોકોને હેરાન કરવા ઇચ્છે છે, એવી વિચિત્ર અને પાયાવગરની માન્યતાથી શરૂઆત કરેલી હોવાથી ઘણા પંથવાળાઓએ પોતાના મતોને ગુંચવણી ભરેલા બનાવી દીધા છે. ક્રાઇસ્ટનો સિદ્ધાંત એ છે કે 'ઇશ્વર એ પ્રેમાળ પિતા છે.' એ સિદ્ધાંત માનવાને બદલે શરૂઆતના જુડાઇ ધર્મમાંથી આ ભયંકર સિદ્ધાંત દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. ઇશ્વર પ્રેમસ્વરૂપ છે, અને આ વિશ્વની વ્યવસ્થા ડહાપણ ભરેલા શાશ્વત નિયમોથી ચાલે છે એ મૂળ સિદ્ધાંતને જેઓ માને છે, તેઓને અનુભવ થવા લાગ્યો છે કે આ દુનિયાની માફક મરણ પછીની દુનિયામાં પણ પ્રેમ અને શાશ્વત નિયમોનું જ રાજ્ય હોવું જોઇએ. હજુ આ માન્યતા પણ અનિશ્ચિત છે. ઘણે દૂર આવેલા સ્વર્ગ વિષે અથવા તો ભવિષ્યમાં લાંબાકાળ પછી થનારા ઇન્સાફ વિષે કહેવામાં આવે છે, પણ અહીં આ વખતે શું થાય છે તે સંબંધમાં કાઇપણુ માહીતી આપવામાં આવી નથી. શિખવનારાઓને મરણુ પછીની સ્થિતિના સંબંધમાં જાતિ અનુભવ હોતો નથી. બીજા પાસેથી તેમણે જે કાંઇ સાંભળ્યું હોય છે તેજ જણાવે છે. એવા મનુષ્યો આપણને કેવી રીતે સંતોષ આપી શકે?

ખરીવાત તો એ છે કે, અંધશ્રદ્ધાનો વખત ચાલ્યો ગયો છે.હાલ તો શાસ્ત્રીય રીતે તપાસ કરવાનો યુગ ચાલે છે. સામાન્ય વિવેકબુદ્ધિ અને અક્કલથી ટકી ન શકે એવા વિચારો હવે વધારે વાર આપણે સ્વીકારી શકીશું નહિં. જે સવાલો પહેલાં ધર્મને સોંપવામા આવતા

છતા તે સવાલોનું નિરાકરણુ કરવા શાસ્ત્રીયરીતનો ઉપયોગ કેમ ન થવો જોઇએ તે સમજાતું નથી. થિઑસૉફીકલ સોસાયટી અને સાઇકીકલ રીસર્ચ સોસાઇટીએ આવી રીત દાખલ કરી છે અને તેમની શાસ્ત્રીય રીતે કરાયેલી શોધોનું પરિણામ હું અત્રે જણાવવા ઇચ્છુછું

આપણે આત્મા છીએ એ ખરૂં પણ આપણે **જડદુનિયામાં** રહીએ છીએ, તે જડ દુનિયાનો પણ અમુકજ ભાગ આપણા જાણવામાં આવ્યો છે, તે સંબંધીનું આપણું સઘળું જ્ઞાન આપણને માત્ર ઇંદ્રિયોદ્વારા મળે છે, અને તે ઇન્દ્રિયો પણ બહુજ અપૂર્ણ છે. આપણે નક્કર પદાર્થોને જોઇ શકીએ છીએ, અને ઘણું ખરૂં પ્રવાહી પદાર્થોને જોઇ શકીએ છીએ, પણ મોટે ભાગે હવા આપણને અદૃશ્ય છે. શોધખોળ આપણને જણાવે છે કે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ હવા કરતાં પણ વધારે સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય હયાતી ધરાવે છે. પણ આપણી સ્થૂલ ઇન્દ્રિયોને તેની અસર થતી નથી અને તેથી સ્થૂલ સાધનથી આપણને તે બાબતની માહીતી મળી શકે નહિ.

તે છતાં આપણે તે સૂક્ષ્મ દ્રવ્યની સાથે સંબંધમાં આવી શકીએ. અને તેની તપાસ પણ કરી શકીએ; પણ આ કામ જે 'આધ્યાત્મિક શરીર' વિષે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ, તે વડેજ કરી શકીએ; કારણ કે તે શરીરને આપણા સ્થૂલ શરીરની માફક ઇન્દ્રિયો છે. મનુષ્ય જાતિનો મોટો ભાગ તેનો ઉપયોગ કરતાં શિખ્યો નથી, પણ આ એક એવી શક્તિ છે કે જે મનુષ્ય મેળવી શકે. તે થઇ શકે એમ હું જાણું છું, કારણ કે તેવી રીતે તે કેટલાકથી મેળવવામાં આવેલી છે, અને જેમણે તે શક્તિ મેળવી છે, તેઓ સામાન્ય દૃષ્ટિથી નહિ જણાયેલું ઘણું જોવાને સમર્થ થાય છે. આપણે સ્વપ્નમાં પણ ન

ધાર્યું હોય તેટલું વિશાળ અને આશ્ચર્યજનક આ જગત છે એમ તેઓ જુએ છે; હજારો વર્ષથી મનુષ્યો આ જગતમાં રહે છે, છતાં જીવનના વધારે સુંદર અને ઉંચ ભાવથી તેઓ તદ્દન અજાણ્યા હોય છે; જે રીતની તપાસ વિષે હું કહું છું તેવી રીતની તપાસથી અદ્દભુત પરીણામ આવેલું છે અને દરરોજ નવાં ક્ષેત્રો ખુલ્લાં થતાં જાય છે. થીઑસૉફીકલ સાહિત્યમાંથી આ બાબતની ખબર મળી શકશે પણ અત્યારે તો આપણે તેમાંનાં એક ભાગ એટલે મરણ પછીનું જીવન અને એ જીવોની સ્થિતિ સાથેજ કામ છે.

આપણે પ્રથમ તો એ શિખીએ છીએ કે આપણે અજ્ઞાનતાથી ધારતા હતા તેમ મરણ એ જીવનનો અંત નથી, પણ તે જીવનની એક સ્થિતિમાંથી બીજી સ્થિતિમાં લઈ જનારૂં પગથિયું છે. મેં પ્રથમ જણાવ્યું છે કે મરણ તે ઉપરનો ડગલો કહાડી નાખવા રૂપ છે અને તે પછી પણ મનુષ્યને ધરમાં પહેરવાનો ડગલો આધ્યાત્મિક શરીર હોય છે: તે એટલું સૂક્ષ્મ છે કે સેંટ પોલે તેનું નામ 'આધ્યાત્મિક શરીર' પાડયું. છતાં તે શરીર છે અને તેટલા માટે જો કે આપણે જે પ્રકૃતિને ઓળખીએ છીએ, તેના કરતાં વધારે સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિનું તે બનેલું છે તો પણ તે પ્રાકૃતિક ( દ્રવ્યમય ) છે. સ્થૂળ જગત સાથે સંબંધમાં આવવાને સ્થૂળ શરીર આત્માને એક સાધન-રૂપે નીવડે છે.

શરીરરૂપી સાધન વિના મનુષ્ય આ સ્થૂળ ભુવન સાથે સંબંધમાં આવી શકશે નહિ, તેમજ તેને અસર કરવાને અથવા તેની અસર ગ્રહણ કરવાને અસમર્થ થશે. 'આધ્યાત્મિક શરીર' પણ તેવાજ પ્રકારનું કામ કરે છે. આત્માનો ઉચ્ચ અને આધ્યાત્મિક ભુવન સાથે

સંબંધ કરાવવામાં તે સાધન રૂપ નીવડે છે. પણ 'આધ્યાત્મિક ભુવન કાંઈ અચોકસ દૂર આવેલો અથવા અગમ્ય પ્રદેશ નથી. જે ભુવનમાં આપણે રહીએ છીએ તેનો તે ફક્ત ઉચ્ચ વિભાગ છે. તેના કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચ અને વધારે દૂર આવેલાં ભુવનો છે એનો હું ના પાડતો નથી. હું ફક્ત એમજ જણાવું છું કે સામાન્ય રીતે જેને મરણ કહેવામાં આવે છે, તેને આ બહુ ઉચ્ચ ભુવનો સાથે કાંઈ લેવા દેવા નથી, અને મરણ તેતો એક સ્થિતિમાંથી બીજી સ્થિતિમાં રૂપાન્તર પામવા સરખું છે કે જેથી આપણે બધા પરિચિત છીએ. એમ કહેવામાં આવશે કે મનુષ્ય આ ફેરફારથી—મરણથી અદૃશ્ય થાય છે, પણ જો તમે વિચાર કરશો તો જણાશે કે મનુષ્ય ( દેહી ) નિરંતર અદૃશ્ય છે; અને તમે જે જોતા હતા તેતો ફક્ત જે શરીરમાં તે વસતો હતો તે શરીર હતું;હવે તે બીજા સૂક્ષ્મ શરીરમાં વસે છે, જે સૂક્ષ્મ શરીર તમારી સામાન્ય દૃષ્ટિને અગોચર છે પણ તમે તેને કોઈ રીતે ન પહોંચી શકો એવી સ્થિતિમાં નથી.

ત્યારે પ્રથમ મુદ્દો એ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે કે જેમને આપણે મરી ગયેલા કહીએ છીએ તેઓ આપણને છોડીને જતા રહ્યા નથી. આપણે એવી ગુંચવણ ભરેલી માન્યતામાં ઉછરેલા છીએ કે મરણ એ એક જુદો અને અદ્ભુત બનાવ છે, તેમજ વળી આપણે એમ માનતા આવ્યા છીએ કે જ્યારે આત્મા શરીરને છોડી દે છે ત્યારે કાંઈક અજાયબ રીતે તે તારાઓની ઉપર આવેલા સ્વર્ગમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે. ( વચ્ચે આવેલા વિશાળ આકાશમાં તે કેવી રીતે જતો રહે છે, તે બાબતના સાધન સંબંધમાં કાંઈ પણ કહેવામાં આવ્યું નથી. ) કુદરતની રીતીઓ ખરેખર વિચિત્ર છે, અને

કેટલીકવાર અગમ્ય છે. પણ તેઓ કદાપિ સામાન્ય વિવેક બુદ્ધિની અને અક્કલની વિરોધી હોતી નથી. જ્યારે તમે કોઇ ઓરડામાં બેઠેલા હો અને તમારો ઓવરકોટ ઉતારી લો ત્યારે તમે કોઇ દૂરના પર્વતના શિખરપર ઉડી જતા નથી. જો કે તમારો બાહ્ય દેખાવ બદલાય તો પણ પૂર્વે તમે જ્યાં હતા,ત્યાંને ત્યાંજ ઉભા રહો છો. તેવીજ રીતે જ્યારે મનુષ્ય સ્થૂળ શરીરનો ત્યાગ કરે છે,ત્યારે પૂર્વે જ્યાં હતો ત્યાંનો ત્યાંજ રહે છે. ખરી વાત છે કે તમે તેને જોઇ શકતા નથી, પણ તેનું કારણ એમ નથી કે તે દૂર જતો રહ્યો છે, પણ જે શરીરમાં હાલ તે વસે છે,તે શરીર તમારી સ્થૂળ દૃષ્ટિથી દેખાતું નથી.

કુદરતમાં જે ધ્રુજરીઓ છે, તેમાંની ઘણી થોડી ધ્રુજરીઓ આપણી આંખ ગ્રહણ કરી શકે છે, એ તમે જાણતા હશો; અને તેથી જે અમુક ધ્રુજરીઓ ઉત્પન્ન કરી શકે તેજ પદાર્થોને આપણે જોઇ શકીએ છીએ. 'આધ્યાત્મિક શરીર'નું દર્શન પણ આ ધ્રુજરીઓનોજ વિષય છે પણ તે ધ્રુજરીઓ ઘણાજ જૂદા પ્રકારની છે, કારણ કે તે ઘણી સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિની હોય છે. જો આ બાબતમાં તમને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની સગવડ હોય તો થિઑસૉફીના સાહિત્યમાં સંપૂર્ણ રીતે તે વર્ણવેલું તમે જોઇ શકશો.

હાલ તો આપણને જે આ સંબંધમાં ઉપયોગનું છે તે એજ છે કે જેવી રીતે તમારા સ્થૂલ શરીરથી તમે સ્થૂળ ભુવનને જોઇ કે સ્પર્શી શકો છો, તેજ રીતે 'આધ્યાત્મિક શરીર'થી તમે આધ્યાત્મિક ભુવનના પદાર્થોને જોઇ કે સ્પર્શી શકો. અને યાદ રાખજો કે એ કાંઈ બીજું ભુવન નથી, પણ કેવળ આજ ભુવનનો વધારે સૂક્ષ્મ ભાગ છે. બીજાં પણ ભુવનો છે એમ હું ફરીથી કહું છું; પણ તેમની સાથે હાલ આપણે સંબંધ

નથી. જેને તમે મરી ગયેલા માનોછો તે હજુ પણ તમારી સાથેજ છે. જ્યારે તમે એક બીજાની પાસે ઉભા રહો છો અર્થાત્ જ્યારે તમે સ્થૂળ શરીરમાં હોછો અને તે ' આધ્યાત્મિક ' શરીરમાં હોય છે, ત્યારે તમે તેની હાજરી વિષે જાણુતા નથી, કારણ કે તમે તેને જોઇ શકતા નથી, પણ જ્યારે તમે ઉંઘમાં તમારા સ્થૂળ શરીરને છોડી દો છો, ત્યારે તમે પૂર્ણ ભાન સાથે તેની પાસે ઉભા રહો છો, અને તમારો અને તેનો સંબંધ દરેક રીતે પૂર્ણ હોય છે. તેથી તમે જેને ચ્હાઓ છો, તેની સાથે તમે ઉંઘમાં સુખી હોછો. ફક્ત જાગતા સમયમાંજ તમને વિયોગ લાગે છે.

કમભાગ્યે સ્થૂળ ભાન અને ' આધ્યાત્મિક શરીર ' ના ભાન વચ્ચે ત્રૂટ હોય છે, તેથી કરીને જો કે ' આધ્યાત્મિક શરીર ' માં આપણને સ્થૂળ ભુવનના પદાર્થોનું સ્મરણ રહે છે પણ જ્યારે આત્મા ઉંઘમાં આ સ્થૂળ શરીરથી જૂદો હોય છે, ત્યારે તે જે કરે છે, તેનું ભાન જાગ્રત્ ચૈતન્યમાં લાવવું તે આપણામાંના ઘણાને વાસ્તે અશક્ય લાગે છે. જો આ સ્મરણ સંપૂર્ણ હોય તો ખરેખર મરણ રહેશેજ નહિ. કેટલાક મનુષ્યોએ અભંગ ભાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, અને વખત જતાં સર્વ તે મેળવી શકે; કારણ કે આત્માની શક્તિઓના સ્વાભાવિક વિકાસનો તે ક્રમ છે. ઘણા પુરૂષોમાં આવો વિકાસ શરૂ થઇ ચૂકયો છે; અને તેથી ભાગ્યાં તૂટયાં સ્મરણો થઇ આવે છે. પણ આતો સ્વપ્ન છે એમ જણાવી તેમને નિરર્થક માનવામાં આવે છે— આવું વલણ મુખ્યત્વેકરીને સ્વપ્નનો અભ્યાસ નહિ કરનારા અને સ્વપ્ન તે શું છે તે નહિ જાણનારાઓમાં હોય છે.સંપૂર્ણ દર્શન અને સ્મરણ તો હજુ ઘણાજ થોડાને હોય છે,પણ એવા ઘણાક છે કે જેમને પોતાના

પ્રિય સ્વજનોનું દર્શન ન થવા છતાં પણ તેમની હાજરીનું ભાન હોય છે, અને કેટલાક એવા હોય છે કે જેમને ચોકસ સ્મરણ કાંઇ હોતું નથી, પણ ઉંઘમાંથી જાગે છે ત્યારે ઉચ્ચ ભુવનમાં જે બનેલું તેના પરિણામરૂપે થોડો વખત શાંતિ અને આનંદ તેઓ અનુભવે છે.

નિરંતર સ્મરણમાં રાખવું ઘટે છે કે આ હલકું ભુવન છે અને તે ઉચ્ચ છે; અને મોટામાં નાનાનો સમાવેશ થઇ જાય છે. તે ચૈતન્યમાં આ જાગ્રત ચૈતન્યમાં બનેલું સંપૂર્ણરીતે યાદ રહે છે, કારણ કે તમે જ્યારે ઉંઘો છો ત્યારે આ ચૈતન્યમાંથી તે ચૈતન્યમાં પસાર થાઓ છો, અને તે વખતે તમે સ્થૂળ શરીરની આડખીલ દૂર કરોછો, પણ જ્યારે તમે સ્થૂળ શરીરમાં પાછા આવો છો, ત્યારે તમે બોજો ધારણ કરો છો, અને તે ધારણ કરવાથી તમે ઉચ્ચ શક્તિઓ ઉપર પડદો નાખો છો અને તમે બધું ભૂલી જાઓછો. આ ઉપરથી એ ફલિત થાય છે કે જો તમે તમારા મરણ પામેલા સ્વજનને કાંઇ સંદેશો કહેવા માગતા હો તો તમારે ઉંઘતા પહેલાં બરાબર રીતે તમારા મનમાં તે ગોઠવી રાખવો જોઇએ; અને તે સાથે નિશ્ચય કરવો જોઇએ કે તમે તેને તે કહી શકશો, તો જરૂર તમે જેવા તેને સ્વપ્નમાં મળશો કે તરતજ તમે તેને તે જણાવશો. કેટલીકવાર અમુક મુદ્દાની બાબતમાં તમે તેની ઇચ્છા જાણવા માગતા હો છો, અને જાગ્રત્ અવસ્થાના ચૈતન્ય અને સ્વપ્ન અવસ્થાના ચૈતન્યની વચ્ચે ભંગ હોવાથી તમે બરાબર જવાબ લાવી શકતા નથી. પણ જો કે તમે ચોકસ સ્મરણ ન રાખી શકો તોપણ તેની ઇચ્છા અથવ. નિશ્ચયના સંબંધમાં તમે બહુજ ભારે અસર સાથે જાગોછો; અને આ અસર ખરી છે, એમ તમે મોટે ભાગે માનજો. તે સાથે એ પણ

કહેવાની જરૂર છે કે તમારે જેમ બને તેમ તેનો અભિપ્રાય લેવાની ઓછી ઇચ્છા રાખવી જોઇએ, કારણ કે તમને આગળ જતાં જણાશે કે મરણ પામેલા જેઓ ઉચ્ચ ભુવનમાં છે તેમને, જે જગતમાંથી તે છુટા થયા છે તે જગત સંબંધીના કાર્યોની બાબતમાં હેરાન કરવા એ નહિ ઇચ્છવાજોગ બાના છે.

મરણ પામેલાઓ કેવું જીવન ગાળે છે, તે વિચાર ઉપર હવે આપણે આવીએ છીએ. તેમાં ઘણા અને મોટા ભેદો છે. પણ તે આ સ્થૂળ ભુવન કરતાં ઘણે દરજ્જે સુખમય પ્રદેશ છે. એક પવિત્ર જૂનો ગ્રન્થ જણાવે છે કેઃ—ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યોના આત્માઓ ઇશ્વરના હાથમાં છે. અને કોઇ પણ પ્રકારની પીડા તેમને અસર કરશે નહિ. કેવળ અજ્ઞાની પુરૂષોજ તેમને મરણ પામેલા માને છે અને તેઓનું ગમન દુઃખરૂપ જાણે છે, અને આપણાથી તેઓ જૂદા પડયા તે બાબતને તેમના નાશસમાન ગણે છે; પણ તેઓ શાંતિમાં છે.

આપણે જુની 'માન્યતાઓ'ના બંધનમાંથી છુટા થવું જોઇએ.

મરણ પામેલો મનુષ્ય એકાએક અશક્ય એવા સ્વર્ગમાં કુદી પડતો નથી તેમજ તેથી પણ વધારે અશક્ય એવી નરકમાં પડતો નથી. નરકનો જે ખરાબ ચિતાર આપવામાં આવે છે, તેવા અર્થની નરક છેજ નહિ. પોતાની જાતે જે નરક મનુષ્ય બનાવે છે તે સિવાય કોઇ પણ ઠેકાણે કોઇ પણ અર્થમાં નરક છેજ નહિ. આ બાબતનો બરાબર ખ્યાલ લાવવાને પ્રયત્ન કરો કે મરણથી મનુષ્યમાં જરા પણ ફેરફાર થતો નથી. તે એકાએક કોઇ સંત કે દેવ બની જતો નથી અથવા તો સઘળા જમાનાઓનું જ્ઞાન તેનામાં આવી જતું નથી. મરણને પહેલે દિવસે તે જેવો હતો, તેવો મરણ પછીના

દિવસે પણ હોય છે. તેનામાં તેની તેજ લાગણીઓ, તેજ સ્વભાવ, અને તેજ માનસિક વિકાસ હોય છે, જો ફેર હોય તો તે ફક્ત એટલોજ છે કે તેણે આ સ્થૂલ શરીર ખોયું છે.

આનો અર્થ શો તેનો બરાબર વિચાર કરવા પ્રયત્ન કરો. દુઃખ અથવા થાકના સંભવથી તદ્દન છુટાપણું, કંટાળો ઉપજાવે તેવી ફરજોથી છુટાપણું, પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તવાની સંપૂર્ણ છૂટ ( જે ઘણું કરીને પહેલીવારજ તેને મળે છે ); આ સઘળું મરણથી ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થૂલ જીવનમાં મનુષ્ય વારંવાર અમુક દબાણમાં હોય છે. જે થોડા મનુષ્યોને ગુજરાનનાં સ્વતંત્ર સાધનો હોય છે, તેમાંનો જો તે એક ન હોય તો તેણે પોતાને તથા પોતાના પર આધાર રાખતા મનુષ્યોને સારૂ ખોરાક, કપડાં, આશ્રયસ્થાન વગેરે મેળવવાને ધન પ્રાપ્ત કરવા નિરંતર કામ કર્યાજ કરવું જોઇએ. થોડા ઘણા ધંધા જેવાં કે સંગીતશાસ્ત્ર અથવા તો હુન્નરમાં મનુષ્યનું કામ તેને આનંદજનક થાય છે, તે સિવાય ઘણા ધંધામાં તો એવા પ્રકારની મહેનત કરવાની હોય છે કે જો તેને ફરજ પાડવામાં ન આવે તો તેવી મહેનત કરવાનું તેને ગમતુંજ નથી.

આ સૂક્ષ્મ ભુવનમાં ધનની જરૂર નથી, ખોરાક કે આશ્રયસ્થાનની આવશ્યકતા નથી, કારણ કે તેનું સૌંદર્ય અને તેનો ભભકો કાંઇ પણ ધન કે કિંમત સિવાય સર્વ રહેવાશીઓને વાસ્તે ખુલ્લા છે. સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિના બનેલા સૂક્ષ્મ શરીરમાં તેની મરજી માફક તે અહીં કે તહીં ફરી શકે છે. જો તેને જંગલના, દરિયાના કે આકાશના સુંદર દેખાવો પસંદ હોય તો જગતના સુંદરમાં સુંદર સ્થળોની મુલાકાત તેની ઇચ્છા મુજબ તે લેઇ શકે છે. જો તેને કારીગરી ઉપર પ્રીતિ હોય તો જગતના મોટામાં મોટા પુરૂષોના ઉંચામાં ઉંચા

કારીગરીના નમુનાનો વિચાર કરવામાં તે પોતાનો સઘળો વખત ગાળી શકે છે. જો તેને સંગીત પ્રિય હોય તો જગતની મોટામાં મોટી સંગીત શાળાઓમાં એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે તે જઇ શકે છે અથવા પ્રખ્યાત સંગીત શાસ્ત્રીઓને સાંભળી શકે છે. આ પૃથ્વી ઉપર જે જે વિષયમાં તેને રસ પડતો હતો, અર્થાત્ જે વિષયને તેણે પોતાનો બનાવ્યો હતો, તે વિષયમા પૂર્ણ ધ્યાન આપવાને અને તેનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરવાને હવે સંપૂર્ણ છુટ મળે છે, પણ તેનો આ વિષયનો ઉપભોગ માનસિક અથવા ઉચ્ચ લાગણીઓને લગતો હોવો જોઇએ: અર્થાત્ તેની તૃપ્તિમાં સ્થૂળ શરીરની જરૂર પડવી ન જોઇએ. આ ઉપરથી જણાશે કે સઘળા વિચારશીલ અને સભ્ય મનુષ્યો મરણ પછી મરણના પૂર્વકાળ કરતાં વધારે સુખી હોય છે, કારણ કે તેમને સુખને વાસ્તે પુષ્કળ વખત મળે છે, એટલુંજ નહિ પણ જે બાબતોમાં તેમને રસ પડે છે, તે બાબતોમાં ખરો અને સંતોષકારક વધારો કરવાને પણ વખત પુષ્કળ મળે છે.

શું ત્યારે તે ભુવનમાં કોઈ પણ દુઃખી નથી ? હા છે, કારણ કે ત્યાંની જીંદગી તે અહીંની જીંદગીનું અનુસંધાન છે અને મનુષ્યે શરીર છોડયું તે પહેલાં જેવી સ્થિતિમાં હતો, તેવીજ સ્થિતિમાં દરેક રીતે હોય છે.

જો તેની આ દુનિયાની ઇચ્છાઓ ઘણી હલકી અને અધમ હશે તો તે ઇચ્છાઓને સંતોષવાને તે ભુવનમાં પોતાને અસમર્થ જોશે. દારૂડીઓ નહિ છીપાય એવી દારૂ પીવાની તૃષ્ણાથી દુઃખ ભોગવશે, કારણ કે જે વડે તે તૃષ્ણા છીપાય તેવું શરીર ત્યાં તેને હોતું નથી. ખાઘરા મનુષ્યને ભોજનની મજા મળી શકશે નહિ. કંજુસ મનુષ્યને એકઠું કરવા સારૂ ધન જડી શકશે નહિ. જે મનુષ્ય આ

દુનિયામાં અયોગ્ય વિકારોને વશ વર્ત્યો છે, તેને માલૂમ પડશે કે તે વિકારો તેના હૃદયના મર્મસ્થળને ભેદી નાંખે છે. તૃપ્ત ન થઇ શકે તેવી લાલસાઓથી હજુ પણ વિષયી મનુષ્ય ધડક્યાં કરે છે. પોતે જેના ઉપર ઇર્ષ્યા કરતો હતો તેને હેરાન કરી શકતો નથી એ વિચારથી અદેખો મનુષ્ય અદેખાઈથી હજુ પણ ત્યાં ચીડાય છે. આવા પ્રકારનાં મનુષ્યો નિઃસંશય દુઃખ ભોગવે છે, પણ ફક્ત આ-વાજ મનુષ્યો કે જેઓની ઇચ્છાઓ અને વિકારો મોટે ભાગે હલકા અને સ્થૂલ વિષયને લગતા હોય છે તેઓજ દુઃખ ભોગવે છે; અને તેઓનું ભવિષ્ય પણ સર્વથા તેમના પોતાનાજ હાથમાં છે. તેઓએ આ ઇચ્છાઓને વશ કરવી જોઇએ, એટલે પછી આવી ઇચ્છાઓ જે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમાંથી તેઓ એકદમ છૂટા થઈ શકશે. શિક્ષા જેવું ત્યાં કાંઈ છેજ નહિ, એ નિરંતર સ્મરણમાં રાખો. ત્યાં ચોક્કસ કારણનું ફક્ત સ્વાભાવિક પરિણામ છે. માટે જો તમે કારણને દૂર કરશો તો કાર્ય-પરિણામ તરત બંધ થઇ જશે;-જો કે આ તરતજ થઈ જશે એમ નથી પણ કારણમાં મૂકેલી શક્તિ ખપી જતાં તે તરત બંધ થઇ જશે.

ઘણા લોકો એવા હોય છે કે જેઓ આ ગંભીર દુર્ગુણોથી દૂર રહ્યા હોય તે છતાં તેઓએ સ્થૂલ પ્રકારનુંજ જીવન ગાળ્યું છે. અને તેઓએ મુખ્યત્વે કરીને નાત જાતની અને રૂઢીઓનીજ દરકાર કરી છે, અને પોતાની મેળે સુખ ભોગવવાનોજ વિચાર કર્યો છે. આવા લોકોને આ સૂક્ષ્મ ભુવનમાં કોઈ ખાસ દુઃખ હોતું નથી. પણ તેઓને તે ભુવન નીરસ લાગે છે, અને ત્યાં વખત શી રીતે ગુજારવો તે તેમને જડતું નથી. તેઓ પોતાના જેવાજ મનુષ્યોની સાથે એકઠા થઇ શકે, પણ તેઓને તેઓનું જીવન કંટાળાભરેલું ભાસે છે.

કારણ કે વસ્ત્ર કે બહારના ભભકાની બાબતમાં હવે હરીફાઇ કરવાનું રહ્યું નથી. અને સારા અને હુંશીઆર પુરૂષો જેમની પાસે તેઓ જવા ઇચ્છે છે તેઓ બીજી રીતે કાંઇક કામમાં જોડાયા હોય છે, અને તેથી તેઓ કેટલીક રીતે આવા મનુષ્યોને અગમ્ય લાગે છે. પણ કોઇ પણ મનુષ્ય જે વિચારપૂર્વક માનસિક કે કળાઓના વિષયોમાં રસ લેઇ શકે એવો હોય છે તે મનુષ્યને તો આ સ્થૂલ શરીર કરતાં સ્થૂળ શરીરથી છૂટા પડયા પછીની સ્થિતિમા અનંતગણું વધારે સુખ જણાશે. અને આ સાથે યાદ રાખવું જોઇએ છે કે જો મનુષ્યમાં બુદ્ધિવિષયક આનંદ મેળવવાની ઇચ્છા કરવા જેટલું ડહાપણ હોય તો તે ખીલવવાનું બની શકે તેમ છે. બુદ્ધિમાં તેમજ કળાઓમાં રમનારા મનુષ્યો તે નવા જીવનમાં પરમ સુખી હોય છે. પણ જેઓની તીવ્ર અભિલાષા પોતાના માનવબંધુઓમાં છે, અર્થાત જેઓને પરમ આલ્હાદ બીજાને મદદ કરવામાં, સહાય આપવામાં અને શિખવવામાં મળતો હોય છે, તેઓ વળી તે કરતાં પણ ત્યાં વધારે સુખી હોય છે. જો કે તે ભુવનમાં ગરીબાઇ, ભુખ કે તરસ હોતાં નથી, છતાં ઘણા મનુષ્યો દિલગીરીમાં હોય છે કે જેઓને શિખવી શકાય. મરણ પછીના ભુવન સંબંધી પાશ્ચાત્ય દેશોમાં એટલું બધું થોડું જ્ઞાન હોય છે કે તેથી કરીને આ નવા જીવનની શકયતાઓ સંબંધી માહીતી મેળવવા ઘણા લોકો ઇંતેજાર હોય છે. આ કારણથી જેને જ્ઞાન હોય છે તે અહીંની માફક ત્યાં પણ આશા અને ખુશખબર ફેલાવતો ફરતો ફરે છે. પણ યાદ રાખજો કે 'ત્યાં' અને 'અહી' આ શબ્દો આપણી અજ્ઞાનતાને આશ્રયી લખાયેલા છે, કારણ કે તે ભુવન પણ અહીંજ છે, સઘળો વખત આપણી આસ-

પાસ અને આપણી પાસેજ આવેલું છે; માટે તે દૂર અથવા દુર્ગમ્ય છે એવું એક ક્ષણવાર પણ માનવું નહિ.

શું ત્યારે મરણ પામેલા આપણને જોઇ શકે છે ? આપણે કહીએ છીએ તે શું તેઓ સાંભળી શકે છે ? આપણી હાજરીની તેઓને ખબર હોય છે અને આપણે સુખી છીએ કે દુઃખી છીએ, આ અર્થમાં તેઓ આપણને જોઇ શકે છે; પણ જે શબ્દો આપણે બોલીએ છીએ તે તેઓ સાંભળતા નથી. તેમજ આપણાં સ્થૂલ કાર્યોની વિગત તેઓને ખબર પડતી નથી. તેઓની જાણવાની શક્તિની કેટલી મર્યાદા છે, તે આપણે એક ક્ષણવારમાં વિચારીશું. આપણે જે સૂક્ષ્મ શરીર કહી ગયા તેમાં તેઓ રહે છે. આ શરીર આપણી અંદરજ રહેલું છે અને તેના દેખાવનો વિચાર કરીએ તો તે આ સ્થૂલ શરીરનુંજ પ્રતિબિંબ છે; પણ જ્યારે આપણે જાગતા હોઇએ છીએ ત્યારે આપણું ભાન ફક્ત સ્થૂલ શરીરમાં કેન્દ્રિત થયેલું હોય છે. આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ કે સ્થૂલ પ્રવૃત્તિ સ્થૂલ શરીરથીજ જાણી શકાય છે, તેમ સૂક્ષ્મ ભુવનની પ્રકૃતિ સૂક્ષ્મ શરીરથીજ જાણી શકાય, માટે મરણ પામેલો મનુષ્ય ફક્ત આપણું સૂક્ષ્મ શરીર જોઇ શકે, અને તે ઓળખવામાં તેને મહેનત પડતી નથી. જેને આપણે ઉંઘ કહીએ છીએ, તે સ્થિતિમાં જ્યારે આપણે હોઇએ છીએ, ત્યારે આપણું ચૈતન્ય તે શરીરને ઉપયોગમાં લે છે અને તેથી મરણ પામેલા મનુષ્યની અપેક્ષાએ આપણે જાગીએ છીએ; પણ જ્યારે આપણે સ્થૂલ શરીરમા પાછા ફરીએ છીએ, ત્યારે તે મરણ પામેલાને લાગે છે કે આપણે ઉંઘીએ છીએ. કારણકે જોકે તે આપણને જુએ છે, તે છતાં આપણે તેની તરફ ધ્યાન આપતા નથી અથવા તેની સાથે વાત કરવાને સમર્થ નથી. જ્યારે આપણો

કોઇ જીવતો મિત્ર ઉંઘે છે, ત્યારે તેની હાજરીની આપણને ખબર છે; છતાં આપણે તેની સાથે વાત કરી શકતા નથી, તેજ રીતે મરણ પામેલાની નજરમાં જીવતા મનુષ્યની ( જાગૃત અવસ્થામાં હોય છે ત્યારની ) સ્થિતિ લાગે છે.

આપણે ઉંઘમાં જે જોયું હોય છે, તેનું ભાન આપણને આપણી જાગ્રત્ અવસ્થામાં હોતું નથી, તેથી આપણને એવો ભ્રમ થાય છે કે આપણા મરણ પામેલા મનુષ્યો આપણે ખોયા છે, પણ તેઓને એવો ભ્રમ હોતો નથી કે આપણે તેમનાથી વિખુટા પડયા છીએ; કારણ કે તેઓ સઘળો વખત આપણને જોઇ શકે છે. તેમને ફેરમાત્ર એટલોજ છે કે રાત્રિએ આપણે તેમની સાથે હોઇએ છીએ, અને દિવસે આપણે તેમનાથી દૂર હોઇએ છીએ; પણ જ્યારે તેઓ પૃથ્વીપર હતા, ત્યારે આના કરતાં તદ્દન જૂદોજ ક્રમ હતો.

સેંટ પોલને અનુસરીને જે શરીરને આપણે અત્યાર સુધી 'આધ્યાત્મિક શરીર' કહેતા આવ્યા છીએ, તેનું સામાન્ય નામ વાસના શરીર અથવા સૂક્ષ્મ શરીર છે. તે શરીર આપણી લાગણીઓ અને ભાવનાઓનું બનેલું છે. તેટલા માટે આપણી લાગણીઓ અને ભાવનાઓ મરણ પામેલાઓની નજરે ખુલ્લી રીતે પડે છે.

જો આપણે આનંદમાં હોઇએ છીએ તો તેઓને તરતજ તે માલૂમ પડે છે, પણ તેઓને તે આનંદનું કારણ જણાતું નથી. જો આપણા પર દિલગીરી આવી પડે છે તો તેઓને તરત તેનું જ્ઞાન થાય થાય છે, અને તેમાં તેઓ ભાગ લે છે,છતાં આપણે શા સારૂ દિલગીર છીએ, તે તેમના જાણવામાં આવતું નથી. આ બધું તો આપણે જાગતા હોઇએ છીએ, તે વખતમાં બને છે, પણ જ્યારે આપણે ઉંઘીએ છીએ ત્યારે પૂર્વે પૃથ્વી પર હતા ત્યારે આપણી સાથે જેવી

રીતે વાત કરતા હતા તેવી રીતે વાત કરે છે. આ સ્થૂલ ભુવનમાં તો આપણે આપણી લાગણીઓને સંતાડી બીજારૂપે દેખાડીએ, પણ તે ઉચ્ચ ભુવનમાં તેમ થવું અશક્ય છે, કારણ કે તે લાગણીઓના પ્રમાણમાં શરીરમાં થતો ફેરફાર નજરે પડે છે.

આપણા ઘણા વિચારો લાગણીઓને લગતા હોય છે, તેથી આપણા ઘણા ખરા વિચારો તે ભુવનમાં ખુલ્લા જણાઈ આવે છે. પણ જે ભાવવિષયક ( abstract ) વિચાર છે તે હજુ ગુપ્ત રહેછે.

તમે કહેશો કે અમને સ્વર્ગ અને નરક વિષે બાલ્યાવસ્થામાં જે કહેવામાં આવ્યું હતું તેની સાથે આ બીનાને બહુજ ઓછું મળતાપણું છે. તે છતાં ઉપર જણાવેલી બીના સત્ય વાત છે અને તે દંતકથાઓની અંદર રહેલું ખરૂં રહસ્ય છે. ખરેખર નરક છે જ નહિ; તોપણ દારૂડીઆએ તેમજ વિષયી મનુષ્યે પોતાની મેળે જે સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી હોય છે તે કદાચ નરકની ખોટી નકલ નથી. ફક્ત તે શાશ્વત નથી. વાસનાઓ ક્ષય પામી જાય તેટલા વખત સુધી તે સ્થિતિ ટકે છે. જો મનુષ્ય સ્થૂલ પદાર્થોની વાસનાઓ ઉપર જય મેળવવાને જોઇતું ડહાપણ અને ધૈર્ય ધરાવતો હોય તો ગમે તે વખતે તે સ્થિતિનો અંત આણી શકે અને તે કરતાં પોતાની જાતને વધારે ઉચ્ચ સ્થિતિએ લેઇ જાય. કૅથોલીક ધર્મવાળા જેને Purgatory–પાપમોચન સ્થાન કહે છે, તેનું રહસ્ય આજ છે. તે જણાવે છે કે મનુષ્ય સ્વર્ગનું સુખ ભોગવવાને લાયક અધિકારી થાય તે પહેલાં મરણ પછી તેણે હલકા પ્રકારના દુર્ગુણોને, કેટલુંક દુઃખ ભોગવીને, બાળી નાખવા જોઇએ.

મરણ પછી બીજી ઉંચા પ્રકારની પણ સ્થિતિ છે કે જે સ્વર્ગના ચોગ્ય સ્વરૂપને મળતી આવે છે. જ્યારે સઘળી હલકી અને

સ્વાર્થી તૃષ્ણાઓ નાશ પામી ગઈ હોય છે, ત્યારેજ ઉચ્ચ પ્રદેશ મેળવી શકાય છે. તે વખતે મનુષ્યના પોતાના સ્વભાવ અને તેણે આ પૃથ્વીપર ગાળેલા જીવન અનુસાર તેને વારતે આ વખત અનંત સુખનો છે. તે વખતે તેને ઘણું ઉંડું અનુભવજ્ઞાન થાય છે અને સત્ય તત્ત્વની સમીપમાં તે વધુ આવતો જાય છે; પણ કેવળ ધર્મિષ્ટ મનુષ્યોનેજ આ આનંદ મળે છે એમ નથી, પણ સર્વને મળે છે.

કોઇ પણ રીતે આ સ્થિતિને બદલારૂપ માનશો નહિ. પણ જીવનમાં પસાર કરેલા ચારિત્રનું અનિવાર્ય પરિણામ છે એમ ગણજો. જો મનુષ્યમાં ઉંચી અને નિઃસ્વાર્થી અભિલાષાઓ હોય, જો તે વિદ્યામાં તેમજ કળામાં બહુ ખીલેલો હોય, તો આવી ખીલવણીના—વિકાસના અનિવાર્ય પરિણામરૂપે જે સુખ વિષે આપણે વિચાર કરીએ છીએ, તે સ્વર્ગીય સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવું ઘટે છે કે આ બધી સ્થિતિઓ એક જીવનના જૂદાં જૂદાં પગથિયાં રૂપે છે; અને જુવાનીમાંના મનુષ્યના ચારિત્ર ઉપર તેની પુખ્ત ઉમર અને વૃદ્ધાવસ્થાની સ્થિતિનો આધાર છે, તેજ રીતે પૃથ્વી ઉપરની જીંદગીમાંના મનુષ્યના ચારિત્ર ઉપર આ મરણ પછીની સ્થિતિઓનો આધાર છે. તમે પુછશો કે શું આ સુખની સ્થિતિ શાશ્વત છે?

ના, કારણ કે મેં જણાવ્યું છે કે આ માત્ર પૃથ્વીપર ગાળેલી જીંદગીનું પરિણામ છે અને એક અંતવાળું કારણ અનંત પરિણામ કદાપિ ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ.

તમે ધારો છો તે કરતાં મનુષ્યની જીંદગી વધારે લાંબી અને મોટી છે. ઇશ્વરમાંથી આવેલો સ્ફુલિંગ ઇશ્વરપાસે પાછો જવો જ જોઇએ; અને હજુ આપણે તે દિવ્યતાની સ્થિતિથી ઘણા દૂર છીએ.

સઘળા જીવો ઉન્નતિના ક્રમમાં છે, કારણ કે ઉન્નતિક્રમ એ ઈશ્વરી નિયમ છે; અને મનુષ્ય બાકીનાઓની સાથે ધીમે ધીમે પણ દૃઢતાથી આગળ વધે છે. જે મનુષ્યની જીંદગી કહેવામાં આવે છે, તે ખરે-ખર મનુષ્યની ખરી અને મોટી જીંદગીમાંનો એક દિવસ છે. જેવી રીતે સામાન્ય જીવનમાં મનુષ્ય દરરોજ સવારે ઉઠે છે, પોતાનાં વસ્ત્ર પહેરે છે, અને પોતાનું દરરોજનું કામ કરવાને બ્હાર જાય છે, અને જ્યારે રાત પડે છે, ત્યારે તે વસ્ત્ર ઉતારી નાખે છે અને આરામ લે છે અને બીજે દિવસે, જ્યાંથી તેણે આગલે દિવસે કામ છોડયું હતું, ત્યાંથી તે કામ ઉપાડી લેવાને જાગૃત થાય છે—તેજ રીતે જ્યારે મનુષ્ય આ સ્થૂલ ભુવનમાં આવે છે, ત્યારે તે સ્થૂલ શરીરરૂપ વસ્ત્ર પહેરે છે, અને જ્યારે તેનું કામ પૂરૂં થાય છે, ત્યારે તે આ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરે છે ( કે જેને તમે મરણ કહો છો ) અને ઉપર વર્ણવેલી આરામ આપનારી સ્થિતિમાં ચાલ્યો જાય છે.

અને જ્યારે તે આરામની સ્થિતિ પુરી થાય છે, ત્યારે ફરીથી તે શરીરરૂપ વસ્ત્ર ધારણ કરે છે અને ફરીથી સ્થૂલ જીવનરૂપી નવો દહાડો શરૂ કરવાને બ્હાર નીકળે છે, અને જ્યાંથી તેણે પોતાનો ઉન્નતિક્રમ છોડયો હતો, ત્યાંથી તે પાછો શરૂ કરે છે. આ પ્રમાણે જ્યાંસુધી જે દિવ્ય સ્થિતિ ઈશ્વર ઇચ્છે છે કે તેને મળે તે પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી તેની લાંબી જીંદગી ચાલ્યા કરે છે.

આ બધું તમને કદાચ નવું લાગશે અને નવું હોવાના સબબે તમને કદાચ વિચિત્ર અને અજાયબ જેવું લાગશે. તે છતાં જે મેં કહ્યું છે તેની સાબીતી થઈ શકે તેમ છે અને ઘણી વખત તેની કસોટી કહાડવામાં આવી પણ છે. પણ જો તમારે આ સઘળું જાણવું હોય તો તમારે આ વિષયનું સાહિત્ય વાંચવું જોઇએ;કારણ કે

ખાસ હેતુથી લખાયેલા એક નાના લેખમાં ફક્ત મૂળ તત્ત્વ રૂપે સત્ય હકીકતો રજુ કરી શકાય પણ તેના પુરાવા આપી શકાય નહિ.

તમે કદાચ પૂછશો કે મરણ પામેલાઓ પોતાની પાછળ મૂકેલા સ્વજનો વાસ્તે થતી ચિંતાથી શું દુઃખ નથી પામતા? કેટલીક વાર તેમ ચોક્કસ બને પણ છે, અને આવી ચિંતા તેમની પ્રગતિમાં વિલંબ કરાવે છે, માટે આપણે જેમ બને તેમ આવા પ્રસંગો તેમને આપતાં અટકવું જોઇએ.

જે નવી સ્થિતિમાં મરણ પામેલો મનુષ્ય આવ્યો છે, તે સ્થિતિમાં તે પોતાની સઘળી શક્તિ વાપરે તે માટે જે જગત્ તે પાછળ છોડી ગયો છે, તે સંબંધીના સઘળા વિચારોથી તે મુક્ત હોવો જોઇએ. તેટલા માટે જે લોકોએ ભૂતકાળમાં તેના પર સલાહ વાસ્તે આધાર રાખ્યો હોય છે, તેઓએ જાતે વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ; કારણ કે મનથી પણ તેનાપર આધાર રાખવાથી આ જગત્ કે જેના પરથી થોડા વખતથી તેણે મન ઉઠાવી લીધું છે, તે જગતના બંધનો મજબુત થાય છે, માટે મરણ પામેલો જે છોકરાંઓ પાછળ મૂકી જાય તેની સંભાળ લેવી એ નિરંતર કરવા યોગ્ય અને ખાસ જરૂરનું ભલું કામ છે; કારણ કે આથી છોકરાંઓનું કલ્યાણ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેથી મરણ પામેલો ( બાપ કે મા ) ચિંતારહિત થાય છે, અને પોતાના માર્ગમાં આગળ વધે છે.

મરણ પામેલા મનુષ્યને જો, જ્યારે તે જીવતો હતો ત્યારે, મૂર્ખાઈ ભરેલો અને ઇશ્વરપર કલંક આવે એવો સિદ્ધાંત શિખવવામાં આવ્યો હોય તો પોતાના ભવિષ્યના સંબંધમાં ચિંતાથી તે દુઃખી થાય છે. સારા નશીબે આ સૂક્ષ્મ ભુવનમાં એવા કેટલાએક પુરૂષો હોય છે કે જેઓ આ ભ્રમથી પીડાતા મનુષ્યોને શોધી કાઢવાનો

વ્યાપાર કરે છે અને વસ્તુઓની ખરી સ્થિતિ સમજાવીને તેમાંથી તેમને મુક્ત કરે છે. કેવળ મરણ પામેલા મનુષ્યોજ આ કામ કરી શકે છે એમ નથી, પણ ઘણાક જીવતા પણ મનુષ્યો છે કે જેઓ, જ્યારે શરીર ઉંઘી ગયું હોય છે ત્યારનો વખત દરરાત્રિએ પારકાની સેવામાં પસાર કરે છે. અને સત્યને તેના ભવ્ય સ્વરૂપમાં સમજાવીને તેમને ગભરાટ અને દુ:ખથી મુક્ત કરે છે. સઘળું દુ:ખ અજ્ઞાનથી ઉદ્ભવે છે. અજ્ઞાન દૂર કરો એટલે દુ:ખ દૂર જશે.

જ્યારે એક નાનું બાલક આ સ્થૂલભુવન છોડીને ચાલ્યું જાય છે અને માબાપ તેની જગ્યા ખાલી જુએ છે અને તેનો પ્રેમાળ અવાજ સાંભળતા નથી તે વખતે આ દેખીતા નુકશાનથી થતી મા બાપની સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક હોય છે. ત્યારે આ નવા અને સૂક્ષ્મ ભુવનમાં બાલકોનું શું થાય છે? જે સર્વ તે ભુવનમાં દાખલ થાય છે, તેઓમાં બાલકો સૌથી વધારે સુખી હોય છે, અને સર્વ રીતે તરતજ સંજોગોને અનુકૂળ થઇ જાય છે. સ્મરણમાં રાખવું ઘટે છે કે પોતાના માબાપને, ભાઇઓને, બ્હેનોને અને જે સોબતીઓને તેઓ ચ્હાતા હતા, તેમનાથી તેઓ વિખુટા પડતા નથી. ફક્ત દિવસને બદલે આ બધા તેમને રાત્રિએ મળે છે.

તેથી તેમને વિખુટા પડવાની કે વિયોગની લાગણી બીલકુલ થતી નથી. દિવસ દરમ્યાન પણ તેઓ કદાપિ એકલાં હોતાં નથી, કારણકે ત્યાં પણ અહીંની માફક બાલકો એકઠાં થાય છે અને અપૂર્વ ગાન અનુભવતાં સ્વર્ગીય ખેતરોમાં સાથે રમે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે અહીં બાલકને જૂદા જૂદા પાઠ ભજવવાનું ગમે છે. તેઓ વિચિત્ર પરીઓની અથવા બહાદુરીનાં કામોની વાતોના મુખ્ય નાયકનો ભાગ ભજવવાને ઇચ્છે છે.

તે ઉચ્ચ ભુવનના સૂક્ષ્મ પ્રદેશમાં **વિચારો દૃશ્ય** આકૃતિઓ ધારણ કરે છે, માટે જે બાળક પોતે અમુક નાયક હોવાનું કલ્પે છે, તે બાલક તરતજ તે નાયકનો દેખાવ થોડા વખતને માટે ધારણ કરે છે. જો તેને જાદુઇકિલ્લાની ઇચ્છા થાય તો તેના વિચારો તે જાદુઇ કિલ્લો ઉભો કરે છે. જો તેને લશ્કર ઉભું કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તો તે તરતજ તે લશ્કર ત્યાં આવી ઉભું રહે છે. માટે મરણ પામેલાઓમાં છોકરાંઓ હમેશાં આનંદમાં હોય છે; ઘણીવાર તો તે હદ બ્હાર સુખી હોય છે.

અને બીજા સ્વભાવના બાલકો કે જેઓના વિચારો સ્વાભાવિક રીતે ધર્મ તરફ વળેલા હોય છે, તેઓ પણ જેની ઇચ્છા કરતા હતા તે મેળવ્યા સિવાય રહેતા નથી. કારણકે દેવો અને પ્રાચીન સંતો **હયાત** છે; તેઓ કાંઇ કેવળ ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યોની કલ્પના નથી. જેમને તેમની જરૂર છે, અને જેઓ તેમને માને છે, તેઓ ચોકસ દેવો તરફ આકર્ષાય છે અને તેઓએ કલ્પ્યા હોય તેના કરતાં પણ વધારે દયાળુ અને વધારે પ્રકાશિત તે દેવો માલૂમ પડે છે. કેટલાક બાળકો ઇશ્વરને સ્થૂલ આકારમાં જોશે, તેઓ પણ નિરાશ થતા નથી; કારણકે ઘણાજ માયાળુ અને દયાળુ ધર્મગુરૂઓ પાસેથી તેઓ શિખે છે કે સઘળા આકારો ઇશ્વરના આકારો છે; કારણકે તે સર્વત્ર છે, અને જેઓ ઇશ્વરના નાનામાં નાના પ્રાણીઓની સેવા કરે છે કે તેમને મદદ કરે છે, તેઓ પણ ખરેખર ઇશ્વરનીજ સેવા કરે છે.

બાલકો બીજાને ઉપયોગી થતાં શિખે છે. તેઓ બીજાને મદદ કરતાં અને દિલાસો આપતાં શિખે છે. તે ઉચ્ચભુવનમાં અજ્ઞાનીઓને મદદ અને દિલાસો આપવાનું વિશાળ ક્ષેત્ર તેઓ વાસ્તે ખુલ્લું છે. અને જ્યારે તેઓ પ્રેમ અને દયાનો સંદેશો ફેલાવતા તે પ્રકાશિત

પ્રદેશોમાં વિચરે છે, ત્યારે તેઓને આ સુંદર પ્રાચીન સિદ્ધાંતનું રહસ્ય સમજાય છે કે " In as mueh as ye have done it unto one of the least of these My brethren, ye have done it unto Me" "આ મારા ભાઇઓમાંના એક નાનામાં નાના ભાઇને વાસ્તે જે તમે કર્યું છે, તે ખરેખર તમે મારે વાસ્તેજ કર્યું છે."

અને જેઓ રમવાને પણ અશક્ત છે, એવાં બહુજ નાનાં બાળકો વિષે શું કહો છો? તેમને વાસ્તે જરા પણ ફીકર ન રાખો. કારણકે ઘણી મરણ પામેલી માતાઓ તેમને છાતી સરસા ચાંપવાને, તેમની આગતાસ્વાગતા કરવાને અને પોતાનાજ બાલકો હોય તેમ તેમને રહાવાને તૈયાર હોય છે. મોટે ભાગે આવાં બાલકો સૂક્ષ્મભુવનમાં બહુજ થોડો વખત રહે છે, અને પૃથ્વીપર એકવાર ફરીથી પાછાં આવે છે, અને ઘણું કરીને તેજ માબાપને પેટે જન્મ લે છે. આ બાળકોના સંબંધમાં મધ્યકાળના કેટલાક ધર્મગુરૂઓએ એવી ભયંકર વાત કલ્પી કાઢી હતી કે પવિત્ર સંસ્કાર ( Baptism ) ના ક્રિયા થયા વગરનું બાલક હમેશને માટે મિત્રોથી વિખુટું પડે છે. આ ક્રિયા એ ખરી ક્રિયા છે અને તે ઉપયોગ વગરની નથી. પણ કોઇએ એવી ભૂલમાં ન પડવું જોઇએ કે એક બાહ્ય ક્રિયા કરવાની રહી જવાથી ઈશ્વરના **સનાતન** નિયમોમાં ફેરફાર થઈ જાય અને પ્રેમાળ ઇશ્વરને બદલે તે નિર્દય જુલમી જેલર બની જાય. ઉંઘમાં મરણ પામેલાની સ્થિતિએ ચઢી તેમને મળવાની શકયતા વિષે આપણે હજુ સુધી બોલતા આવ્યા છીએ. અને આ રીત સ્વાભાવિક અને કુદરતને અનુસરતી છે. વળી પ્રેતાવાહનની **અસ્વાભાવિક** અને અકુદરતી રીત પણ છે, જે રીતથી મરણ પામેલાઓ થોડા વખતને

સારૂ શરીર ધારણ કરે છે અને આપણી સ્થૂલ દૃષ્ટિએ પડે છે. ગુપ્ત વિદ્યાના અભ્યાસકો આ રીતની ભલામણ કરતા નથી; તેનું એક કારણ એ છે કે આથી મરણ પામેલાઓનો ઉન્નતિક્રમ અટકી પડે છે; અને બીજું કારણ એ છે કે એમાં કેટલીક બાબતની અચોકસતા છે. કારણ કે તેમાં ઠગાવાનો અથવા તો બીજાનું નામ દેવાનો સંભવ છે. આ વિષય એટલો મોટો છે કે આટલા નાના લેખમાં તે ચર્ચી શકાય નહિ; પણ મરણ પછીની સ્થિતિ (The Other Side of Death) એ નામના પુસ્તકમાં બહુજ વિસ્તારથી તે વિષયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તે પુસ્તકમાં એવા કેટલાક દાખલાઓ વર્ણવેલા માલૂમ પડશે કે જેમાં મરણ પામેલાઓ તરતજ આ સ્થૂલ ભુવન તરફ પાછા વળે છે અને અનેક રીતે દેખાવ દે છે—અને આનું મુળ કારણ એ હોય છે કે તેમને માટે કાંઈ કરવાનું રહી ગયું હોય છે. આવી બાબતોમાં જેમ બને તેમ જલ્દીથી તેમની શી માગણી છે તે શોધી કાઢવી અને બની શકે તો તેમની ઇચ્છાઓ પૂરી પાડવી કે જેથી તેઓનાં મન શાન્ત થાય.

મેં ઉપર જે સઘળું કહ્યું છે, તેનો જો બરાબર રીતે તમને ખ્યાલ આવ્યો હશે તો તમે હવે સમજી શકશો કે આપણા મરણ પામેલા સ્વજન સારૂ શોક ધરવો એ ગમે તેટલું સ્વાભાવિક હોય તોપણ તે શોક ભુલ ભરેલો છે અને અનર્થકારી છે, માટે આપણે તેને વશ કરવો જોઇએ. તેમને વાસ્તે દિલગીર થવાનું કાંઇ કારણ નથી; કારણ કે તેઓ વધારે વિશાળ અને સુખી દુનિયામાં ચાલ્યા ગયા છે. જો આપણને તેમનાથી થયેલા કાલ્પનિક વિયોગને સારૂ આપણે દિલગીર થતા હોઇએ તો ખરેખરે આપણે એક ભ્રાન્તિને સાર રડીએ છીએ, કારણ કે તેઓ આપણાથી વિછુટા

પડયાજ નથી અને વળી આપણે તેવી રીતે રડવામાં સ્વાર્થી છીએ. કારણ કે આપણે તેમના ખરા અને મોટા લાભનો વિચાર ન કરતાં આપણા દેખીતા નુકશાનનોજ વિચાર કરીએ છીએ. આપણે તદ્દન નિઃસ્વાર્થી સેવાને પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, કારણ કે સઘળો પ્રેમ **ખરેખર નિઃસ્વાર્થી હોવોજ જોઇએ.** આપણે આપણો નહિ પણ **તેમનો** વિચાર કરવો જોઇએ. **આપણી** શી ઇચ્છા છે અથવા આપણને શું લાગે છે તેનો વિચાર નહિ કરતાં **તેમને માટે સારૂં** શું છે અને તેઓની ઉન્નતિને મદદગાર શું છે તેનો વિચાર કરવો જોઇએ.

જો આપણે દિલગીર થઇએ, જો આપણે ઉદાસી અને ગ્લાનિને વશ થઇએ, તો આપણામાંથી એક ભારે વાદળ નીકળે છે કે જે તેમના આકાશને અંધકારમય બનાવી દે છે. તેઓની આપણા તરફની દિલસોજી અને પ્રેમને લીધે આ ભયંકર વાદળની તેમના પર ભારે અસર થાય છે. જો આપણી દૃઢ ઇચ્છા હોય તો આ પ્રેમને લીધે મળતી શકિતનો તેમને અડચણ કરવાને બદલે તેમને મદદ કરવામાં આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. પણ તેવું કામ કરવામાં ધૈર્ય અને આત્મભોગની જરૂર છે. આપણા મરણપામેલા સ્વજનોને બની શકે તેટલી સહાય આપવાની આપણી આતુરતા—પ્રેમાળ ઇચ્છાને લીધે આપણે આપણી જાતને તદ્દન ભૂલી જવી જોઇએ, આપણી દરેક લાગણી **તેમને અસર** કરે છે, માટે આપણે સંભાળ રાખવી જોઇએ કે જે વિચાર વિશાળ, મદદગાર ઉચ્ચ અને શુદ્ધ ન હોય તેવો કોઇ પણ વિચાર આપણામાં રહેવા ન પામે.

આપણા સંબંધમાં તેમને ચિંતા થાય છે તે વાત મોટે ભાગે ખરી હોય તો આપણે નિરંતર આનંદમાં રહેવું; અને આ પ્રમાણે

તેમને ખાત્રી આપવી કે આપણે વાસ્તે ચિંતા રાખવાની તેમને કાંઇપણ જરૂર નથી. જ્યારે તે જીવતા હતા, ત્યારે મરણ પછીની સ્થિતિના સંબંધમાં જો તેઓને ચોક્કસ અને વિગતવાર માહીતી ન મળી હોય તો આપણે જેમ બને તેમ જલ્દીથી તે માહીતી જાતે મેળવી લેવી અને આપણી રાત્રિની તેમની સાથેની વાતોમાં તે તેમને આપવી. આપણા વિચારો અને લાગણીઓનું ઘણી જલ્દીથી તેમનામાં પ્રતિબંબ પડે છે, તેથી કરીને આપણા વિચારો અને લાગણીઓને નિરંતર આપણે ઉત્સાહજનક અને ઉચ્ચતાને પ્રેરનારાં બનાવવાં જોઇએ.

**"જો આ વસ્તુઓ તમે જાણતા હો અને તે પ્રમાણે વર્તતા હો તો ખરેખર તમને ધન્ય છે!"**

સર્વનું ઐક્ય સમજવાનો પ્રયત્ન કરો. ઇશ્વર એક છે અને તેમાં સર્વનું ઐક્ય છે. જો તે સનાતન પ્રેમનું ઐક્ય આપણામાં ઉતારી શકીએ તો આપણા માટે શોક રહેશેજ નહિ. કારણકે આપણે પોતાના માટે તેમજ આપણે જેમને ચ્હાઇએ છીએ તેમને માટે એવો અનુભવ મેળવીશું કે આપણે જીવીએ કે મરીએ, પણ આપણે ઇશ્વરમાં છીએ અને આપણે આ ભુવનમાં હોઇએ કે હવે પછીના ભુવનમાં હોઇએ છતાં આપણે ઇશ્વરમાં હરીએ ફરીએ છીએ, અને આપણું મધ્ય બિન્દુપણ ત્યાંજ છે, શોકની લાગણી એ અશ્રદ્ધાની લાગણી છે, અજ્ઞાનની લાગણી છે. જેમ આપણે વધારે જાણીશું તેમ આપણામાં વધારે શ્રદ્ધા જામશે અને આપણને નિઃસંદેહ એમ લાગવા માંડશે કે આપણે અને આપણા મરણ પામેલા સ્વજનો એક સરખી રીતે સંપૂર્ણ પ્રેમથી કાર્ય કરનાર સંપૂર્ણ શક્તિમય અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનમય પ્રભુના હાથમાં છીએ.

# લેખકે રચેલાં બીજાં ઉપયોગી પુસ્તકો:

| | |
|---|---|
| નીતિ | ૧–૮–૦ |
| દીપક | ૦–૩–૦ |
| મહાન્ ગુરૂનો પ્રસાદ | ૦–૨–૦ |
| જૈન લેખમાળા | ૦–૮–૦ |
| લેખ સંગ્રહ | ૦–૪–૦ |
| જૈન વૈરાગ્ય શતક | ૦–૦–૬ |
| આત્મનિરીક્ષણ | ૦–૦–૩ |
| ગુરૂદર્શન | ૦–૬–૦ |
| ,, પાકું પુંઠું | ૦–૮–૦ |
| શ્રી બુદ્ધ ચરિત્ર | ૦–૧૦–૦ |
| શ્રી બુદ્ધોપદેશ | ૦–૬–૦ |
| પ્રભુને ગમે તથા મહાત્માનું હૃદય | ૦–૩–૦ |
| આદર્શ પુરૂષ | ૦–૩–૦ |
| ચારિત્ર રચના | ૦–૧–૬ |
| મરણ પાછળ રડનારને સંબોધન | ૦–૧–૬ |
| થિઓસોફી અને કેળવણી | ૦–૨–૦ |

એક આના સીરીઝ

- યોગમાર્ગનો ભોમીઓ.
- મનુષ્યનું ભવિષ્ય પોતાના હાથ
- મરણ પછીની સ્થિતિ
- જગદ્ગુરૂનું આગમન
- પૂર્વના તારાનું મંડળ
- સેવાનો માર્ગ
- મહાત્માનું હૃદય
- જૈનધર્મ
- શાંતિનું સ્થળ
- સુખની શોધ
- થિઓસોફી સંબંધી બે બો

મળવાનું ઠેકાણું:

**મણિલાલ નથુભાઈ દોશી**

રતનપોળ–અમદાવાદ.